

XIV.

Arnakke (Avernakø¹) Kirke.

Af A. D. Jørgensen.

Medens ved reformationens indførelse adskillige kirker i købstæderne lukkedes og efterhånden forsvandt, som en naturlig følge af præsteskabets aftagen, ser vi på enkelte andre steder nye kirker rejse sig, hvor der forhen ingen har været; således paa denne afsides lille ø. Hvad der i dette tilfælde må forøge interessen er, at den rejses frivilligt af indbyggerne, der selv tilbyder sig at holde en præst, mod at få ret til at vælge og kalde ham, — en ret, der dog i tidens løb atter går tabt, tilligemed så meget andet. De nærmere omstændigheder herved har hidtil ikke været kendte, som det vil fremgå af det følgende af den grund, at vedkommende aktstykker indsendtes

¹) Øen hed forhen, som det fremgår af det følgende, Arnakke, et navn der, som det synes, svarer til det nærliggende Arø. Medens den 1536 og 39 kaldes med sit gamle navn, hedder den alt 1563 i Nyborg lens jordebog Aurnacke, 1578: Affuirnack, 1635: Auffuernache. Præsten daterer dog endnu 1690: Arnache.

til rentekammeret og forblev i dets arkiv. De kaster tillige lys over forholdene i nabosognet Drejø, og derved måske atter indirekte over tilsvarende på andre steder. De skal derfor meddeles her uden nogen videre kommentar, da de er tydelige nok i deres ordlyd.

1.

Den udvalgte konge Kristian III's brev af 31 Okt. 1536, hvorved det tillades indbyggerne på Arnakke, Munkø og Korshavn, der hidtil har hørt til Fåborg sogn, at tage en præst til at forrette gudstjenesten og forvalte sakramenterne der på øen, — indtil kongen selv kommer til Fyn og kan forfare sagens sammenhæng nærmere.

Vij Christiann, met Guds nade vdwald Koning tiill Danmarck och Norge, Hertug i Slesuig, Holstein, Stormarenn och Diitmerskenn, Greffue vdj Oldenborrig och Delmanhorste, Giere alle witterligt, att wore kære vndersaatte paa Mwnckeøø, Arnack och Korszhaffnn haffue ladit giffue oss theres nødh och brøsth tilkiende, paa theres sæles wegne, som the haffue paa samme øere, thii att theres sogneprest, som schall sige och predicke thennom guds orde for, er ganske langt fran thennom besiiddendes vdj Fooborrig, och thiith och offthe for wederlagdtz skyld, och besønderligen om wintheren, kan hwercken presten komme tiill thennom, icke heller the tiill hannom, och theer for blyffue theer mange paa øerne døde redelessze, icke fangende theres christelige sacramenthe; tiisligeste met børne dob, at thet vnderstwndem bliffue forhindereth, oc icke saa retteligt och christeligt skieer, som thet sig bør etc. Thij haffue wij aff wor sønderlig gunst oc nade vndt och tilladt, och nu met thette wort obne breff vnde och tilladhe, at forschreffne øøeborre mvw oc skulle sellfuer tage och annamme thennom enn goed christelig och dwlig perszonnn tiill enn sognepresth, oc then beholle paa øøern hoes thennom, theer kand predicke guds orde sandeligen for thennom och vddelle sacramenttherne vdj kircken effthør Christi skick, yndsætting och beffalling, indtill saa lenge wij perszonligen til Fyen komendes wurdur, oc wij ydermere szagen forfarendes wurdur. Thij forbywde wij alle chwo the helst ere eller wære kunde, Serdeles wore ffogeter, Embidzmendt och alle andre, thennom heer emod at giere hindher eller forfang, vnder worr hyllest oc naade. Giffuet paa wort Slott Kiøbenhagenn,

tisdagenu effther Sanctorum apostolorum Simonis et Jude dag
Aar mdxxxvj^o vnder wortt signet.

Relator Cristoffer Hwiidfeeld.

Udskrift: Øeborr theres breff.

2.

Kong Kristian III's brev, udstedt d. 4 Juli 1539 i Fåborg, hvorved øboernes ret til at holde en egen sognepræst bekræftes; de 8 ørtug byg, som de desuden skulde vedblive at svare til præsten i Fåborg, eftergives dem, mod at de forpligtes til at vælge en præst, der af bispens er examineret, og at han får bispens og lensmandens bekræftelse, samt aflægger ed på kongens ordinans.

Wij Christiann, mett Guds Naade Danmarcks Norges Wendes och Gottes Koningk, hertug vdj Sleszuig, Holstenn, Stormaren och Dytmersken, Greffue vdj Oldennborg och Delmenhorst, Gier alle wittherligtt, att vore vnderszotte, bynder och menige almoe, szom bygge och boendes ere paa vore øer Arnacke, Munckeøø och Korszhafln, haffue nu werit her boss oss och berett, huorledes att oss elskelige Erick Krumdyge, vor mandh och raad, mett nogle flere godemend och mett superintendenten her offuer Ffyns stygt, nogen tid siden forleden, ther the epther vor befalling droge omkring her vdj landit att visitere alle sognekyrckerne om sognepresternes vnderhollning, gjorde the saadan Contract och forligelsze emellom for^{ne} bynder och sognepresten her vdj wor kiøpstedt Faaborg, vdj saa maade, att same bynder och almoe paa for^{ne} øer schulle och mwe sielff her epther holle thennem en sogneprest, som the schulle sielff besyrge mett en erlig vnderhollning, och icke ydermere were forplygtet tiill att søghe Ffaborg kyrcke; Dog mett saa skell, att the for^{ne} bynder och almoe paa samme øer schulle aarligen giffue tiill sognepresten her vdj Ffaaborg otte ørtig korn, huilcket for^{ne} Erick Krumdyge och Anders Emickssen nu for oss bestode, att saa handlet och gangit vor. Och beclagede for^{ne} bynder och almoe thennem nu her for oss, att ther som the schulle holle theres egen prest mett saadan tiilberlig vnderhollning, som hannem bør att haffue, tha er thet thennem icke mugeligt, same otte ørter korn hidt tiill sognepresten her vdj Ffaborg icke formuge eller kunde affstedtkome (!). Thij haffue vij nu aff vor sønnerlige gunst och naade omdraget, och nu mett thette vort opne breff omdrage

thennem same otte ørtig korn, som the same sogneprest i Ffaborg giffue schulle, saa the same otte ørtig korn mwe nyde och bruge och beholle tiill theres egen sogneprestes vnderhollning; Dog mett saadan skell och wilckor, att the schulle ingen sogneprest holle ther paa for^{ne} øer, vden thett er mett vor lendsmands och Superintendentes, the szom nu ere eller her epther kommendes vorder offuer Ffyns stygt, sambtygke, och hand aff for^{ne} Superin[ten]denti er først examineret och offuerhøret, om hand er god ther fore, och hand hassuer sworet och giordt syn eed att ville skicke sig epther vor Ordinants lydelsze. Giffuit i vor kiøpstetd Faaborg, Fredagen nest epther Sanctorum Petrij et Paulj apostolorum dag Aar mdxxxix vnder vort Signet.

Relatores Erich Krumedighe oc
Anders Emickszenn.

På lignende måde skal samtidig Anholt være udskilt fra Morup sogn i Halland; Drejø, Skårø, Hjortø og Birkholm fra Svenborg sogn; Strynø 1589 fra Rudkjøbing, Lyø 1592 fra Fåborg, og Thurø 1640 delvis (som annexsogn) fra Svenborg¹). For Drejøs vedkommende har pastor Tommerup fremdraget et kaldsbrev af 2 Maj 1632, hvorved provsten i Sundsherred og bønderne kalder en præst til deres kirke (»Drejø sogn«, s. 17 ff.); hvorlænge det samme forhold holdt sig på Arnakke lader sig nu neppe bestemme, i alle tilfælde bortfaldt det ved enevældens indførelse. Imidlertid pantsatte og solgte Kong Fredrik III øerne til rigsråden Otto Krag på Egeskov, efter hvem sønnen Nils Krag senere tog dem i arv. Dette var der nu intet at sige imod i den pengetrange tid, da så meget krongods gik over i den velhavende adels hænder; værre var det, og ganske vist tillige et indgreb i bøndernes ejendomsret,

¹) Hos P. Tommerup: Drejø sogn (1823): s. 16 henføres sognets oprettelse til året 1555; men af det i Pontoppidans kirkehistorie II. 887 meddelte kongl. stadfæstelsesbrev fremgår, at der alt 1535 har været en særlig sognepræst på Drejø; ja af de i brevet brugte udtryk bringes man endog til at formode, at den da beskikkede ikke var den første. Engelstoft: øen Thurø, i hist. tidskrift, 3 række I. 358. Traps topografi, I. 745, 771. II. 534.

da kammerherre Valdemar Kristoffer Gabel ved resolution af 17 Sept. 1687 tilligemed meget andet gods fik kaldsret og kirketienden af øerne i udlæg for sin faders, den bekendte Kristoffer Gabels, tilgodehavende, der efter afregningen af 10 Nov. 1675 beløb sig til ialt 136,689 rdl. 39 sk. Blandt kirketienderne opføres her Strynø med 18 tønder 6 skæpper byg; Drejø 27 tønder, Lyø 23 tønder og Arnakke 12 tønder. Nils Krag gjorde strax indsigelse mod denne resolution, idet han beråbte sig på bøndernes ejendomsret til kirken; han refererede sognets historiske oprindelse og meddelte en afskrift af kong Kristians breve, idet han bestemt hævdede, at der her forelå et overgreb fra statsmagtens side. Imidlertid underskrev kongen Gabels skøde samme dag (12 Nov.) som Krags indsigelse blev refereret af rentekammer-kollegiet, og han afgav den foreløbige resolution, at kammerkollegiet havde at undersøge sagens sammenhæng nærmere. Det blev dog ikke så meget en grundig undersøgelse af retsforholdet, som hensynet til øjeblikkets pengetrang og den almindelige tendens til at læsse altid nye byrder på bondestanden¹, der blev det afgørende. Der påfulgte derfor følgende betænkning og resolution.

Kammer-Kollegiets Erklæring:

— „Huad ellers Affuernackerøe Sogn angaar med Kaarshavn og Munckøe, saa er des bønder efter høystbemelte Kongl. bewilling af 1536 tilladt Self at tage og annamme dem en døgtig persohn til Sognepræst, og dend paa Øen hos sig beholde, dog er dend Kongl. bewilling conditionerit indtil Kongl. May.⁴ høyløffigst ihukommelse Christianus Tertius Self kom Persohnlig til Fyen, og Sagen forfahrede. Derpaa befindes og høystbemelte Kongl. May.⁴ at hafve Petri Pauli Apostelsdag (!) A^o 1539 Confirmarit Contracten imellom dend antagne Præst, og Self allernaadigst paa sig tagen de til Præsten i Faaborg vdlofuede Otte ørter Korn af Almuen paa landet, fordi de ey schulde søge Faaborg Kierche, Saa at de der imod schulde beholde de wdlofuede otte ørter Korn til deris Sognepræstes wnderholding,

huilchen Præst dog schulde med dend Kongl. Lensmandtz og Bispens, som da war eller her effter kommendes wordet, sambtøcke holdes.

Af disse sidste ord fornemmis klarligen, at de Kongl. forfædre høylofligst ihukommelse hafuer baade doterit Kaldet og forbeholdet sig Jus patronatus der til, er og widere i ded Kongl. Skiøde til Eyendomb af 15 Janvarij A° 1667 paa bemelte Øer, reserverit Jura patronatus med widere, men nu er samme Jura allernaadigst afhændt til Cammer Herre Gabel dend 12 Novem-ber 87 nemblig Dreyøe Kierchetiende 27 tønder biug og Aufer-nackerøe for 12 t., tilsammen 39 tønder imod 975 Rixdaller paa hans Sal. Hr. Faders afreigning. Att Bønderne schulde gifue tiende er conform med lougens 2den bogs 23 Capitels 1 og 2 Art. pag. 412, iche heller kand de giøre sig i nogen maader nøttig ey heller Estats Raad Kragh paa deris Veigne, at Præstegaarden staar paa bøndernis Gaardsgrund, eller at derfra er Præstegaarden sin Jord tillagt, Thi baade war godtzit paa de tider Eders Kongl. May. forfædris og er først blefuen satt Hr. Estats Raads Sal. Fader Hr. Otto Kragh i pandt dend 5 october 1660, ey heller kunde bønderne uden de Kongl. Lensmænds tilladelse legge nogit fra deris Fæstegaard fra A° 1539, iche heller om saa war lefuer nogen af de bønder, og om end de som nu lefuer og Gaarderne paaboer, ware alle af deris afkom, som da hafde Fæsted gaardene, kand de ey prætere nogen rætt, Thi en bonde kand ei holde sig til brug i Aggre og Eng uden effter hans fæstebreff, og saadanne Fæstebreffue kand w-muligen produceris, iche heller hafuer Hr. Estats Raads Hr. Fader sig mere tilforhandlit end ded de schulde gifue Landgilde af. Effter saadan beschafenhed vdgaar Hr. Estats Raads Supplique om bøndernis frihed fra Tiende, formedelst Kierchens wedligeholdelse paa at giøre Cammer Herre Gabel ded forundte Jus patronatus w-nøttig, saa hand der ofver foraarsagedes at begiere anden Vederlaug for 975 Rdl. Da ded rætteste er, at bonden gifver sin tiende og Patronen holder kierchen wed lige som er begge deele effter Lougen, kand ej heller andet slutes end at de ioe gifver Tienden, effterdi Kongetienden findes aparte indført i Matriculen for 12 td. og Kierchetienden for 12 t. begge at hafvis i fæste af sognemændene, huilchit hafuer gifuen

anledning til, at dee ei til andre deris Tiende hafver gifuen, og er allene Kierchetienden afhændt til Camer Herre Gabel, men Kongetienden vides ei til nogen at were afhendt. Bønderne nerer sig foruden deris Agger Jord og saa af Baade og Fischerie. Huilchen beschafenhed widere i dybeste Vnderdanighed indstilles til Eders Kongl. May.^t egen allernaadigste Willie og Resolution af Eders Kongl. May^{ts}

Allerunderdanigste og Tropligtschuldigste

Rentekammerit:

Tiennere

d. 3 Janvari 1688. P. Brandt. N. Bentzon. J. Elers. Giese.

Vi lader det hermed ved Osz Elskelige Voris tilforordnedis j Camer-Collegio allerunderdanigste betenckende allernaadigst forblive. Skrevet paa Vort Slot Kiøbenhavn den 17 Martij Anno 1688.

Christian.

C. Schøller.

Men kammeret lod det ikke blive herved; ved at efterse matriklen fra 1664 var man bleven opmærksom på, at der her var tale både om en konge- og en kirketiende, og kammeret tilskrev derfor under 18 Sept. s. år amtskriveren i Nyborg Jens Gregersen, at han skulde undersøge denne sag nærmere, og dersom det da viste sig, at øerne virkelig skyldte kongetiende, skulde han indkræve den for alle de resterende år! Ved den omhyggeligste undersøgelse viste det sig imidlertid, at der aldrig var betalt kongetiende på Arnakke, det var kommen ind i matriklen ved en fejltagelse. Nils Krag bevidnede det i en skrivelse af 7 Dec. 1689; præsten Jens Bang, der havde været der på øen siden 1666, i skrivelse af 22 Maj 90; allerede 13 Juli 89 var der taget tingsvidne af de ældste bønder på Salling herredsting, og d. 24 Juli 90 erklærede arkivaren M. Rasmussen, at der i de gamle stiftsregnskaber ingensteds fandtes spor til nogen kongetiende. Dermed var da rimeligvis den fare afværget for bestandig; akterne er samlede tilligemed de af Nils Krag i anledning af den sidste sag indsendte originaler af kongebrevene, ved resolutionen af 17 Marts 1688, der afgjorde kirkens skæbne.

Hoslagt findes endvidere en begæring af Gabel (dat. Hvidkilde 8 Sept. 91), om at få en verificeret afskrift af kammerets betænkning, og den kongelige resolution, der tilsteder det d. 15 September s. år.

Herved forklares da, hvad der på selve øerne i tidens løb synes at have formet sig til et sagn. P. Tommerup siger nemlig i sin topografi af Drejø: »Saa mærkeligt som det er, at 13 Drejø mænd byggede kirken, og sognet bevisligen selv kaldte præst, saa ubehageligt er det mig, at jeg hverken af skrift eller tradition kan opdage, hvorledes kirken og dens tiende kom fra disse øboere. Vel siger den endnu (1823) levende kyndige olding H. A. S., at Drejø, Auernakø og Strynø kirker af kongen blev skænkede admiral Gabel for øvet heltedåd mod de Svenske ved Femern. Men hvorledes fik da kongen kirken? Intet dokument findes derom. Ingen ved om nogen sognets kapital, erhvervet ved kirkesalg. Måske overlode de majestæten kirken for den halve kongetiende, disse agerbrugere selv oppebære. Rigtignok gik kirken fra Drejø mænd i hs. maj. hænder og fra kongen til Gabel«. — Det er ret kuriøst at se, hvorledes præsten og bonden hver søger sin forklaring, idet de begge går ud fra, at kongen kan ikke have gjort uret: præsten søger efter købesummen; bonden tror, at der må ligge noget stort og kongeligt til grund for forholdet: ligesom Nils Juul fik Thorseng til belønning for sejren i Køgebugt, således fik Gabel disse småøers kirketien­de for sejren ved Femern!

Efterat Hr. Jørgensens forudgaaende Meddelelse alt var sat, er Udg. bleven opmærksom paa følgende Andragende fra Præsten paa Arnakke til Kansler Christian Friis til Kragerup, hvilket formentlig fortjener at medtages her.

Gunstige welbyrdige Her Cancellar. Gud Almectige vere altid hos E. W., spare oc bevare E. F. lenge oc vel til lif oc Siel. Er jeg fattige Mand storligen forarsaget att besøge E. W. (som oc e. w. Mand Mogens Kaas mig tilschyndede) af efterfølgende Aarsager. Kirchen paa Arnach er opbygget af Temmer, som it ringe Kiebsted Hus, alleniste XI Veggerum. Men i dette Aar er den forlengit med Brant Muur oc hueling nesten 9 alne, huorved hun er kommen i en stor gield, oc hafluer alleniste 4 pund korn oc 6 schiepper indkomme, huor af schal tagis til Brød oc Vin, oc al anden Vdgift. Maatte andre kircker hielpe hinde noget, beder Jeg gandsche ydmygeligen, thi ieg saa gierne

at den blef videre forbygt, thi ellers falder den snart neder, er oc meget besuerlig for den, der i schal forrethe Gudztieniste¹⁾).

Huad min leilighed sig belanger, kand E. F. forfare af metflygende min S. formandz bref, ieg der haffuer fundit²⁾). Hand rører inted der vdi om Residentzen der samested. Den er it jordløst hus, saa der er icke til ager eller eng, gresning eller schouf. Kongeparten af tienden er presten af samme 17 gaarde bevilget. Bønderne haffuer en schick, saa de giffue presten noget korn i Schieppen, men jeg vilde gierne at det maatte ydis mig i kerffuen effter kong. May. vdgiffne breff anno 1593, thi da kunde ieg føde noget qveg med foret, thi ieg kand ey føde heste der, icke 4 kior. Jeg begierede Tienden af dem i forgangen aar med al venlighed, men de svarede: det aldrig schulde schee, bade mig spottelig drage den Vey jeg kom, oc viste mig stränden, sagde, at alle Gudz ord sade icke vnder min kiortel etc. 2. Prester nest for mig hialp sig vel her, oc det icke af sognet men [af] deris federne arffue, som beviseligt er. Den stund ieg er vng, kand ieg noget nære [mig] her, men om ieg bliffuer schrebelig oc gammel, da er her lidet at leffue af, mindre at lønne medtienere med, dernest om Gud gaf børn, som schulde oplæris. 3. Skulde en qvinde vdschiudis der fraa, kunde hun inted bekomme der at leffue af. Saadane baade kirckens oc mine ringe vilkaar trenger mig til att bemøde E. F. Thi der er ingen (saa viit jeg kand spørge) som haffuer saa ringe vilkaar som ieg, eller scheer saa liden ret af det, de haffue. Att w. Her Cancellar her vdi vilde vere mig behielpelig, saa mig maa schee ret, beder jeg gandsche ydmygeligen, anseendis icke min dristighed, men meere min store trang oc besuerlige reise. Att Gud Almectige vil spare oc bevarre E. W. met alle E. F. forvante, oc saadant med tiemelig velsignelse oc evig salighed belønne, ynscher ieg af alt mit hierte. Amen.

E. W. V. T.

Peder Jensen Hialdesøe

prest paa Arnach. E. handt.

Bagpaa med Kanslerens Haand: Kircken paa Arnach fattig, hielpis aff andre, er i giæld for ny reparation.

Orig. (udateret) i Kgl. Bibl., Bøllings Brevsamling.

¹⁾ I Randen med Kanslerens Haand: Stigschrieffren i forhaabning at faa penge lonte den Kalk, Sten, Tymmer for 300 dr.

²⁾ Dette Brev er uheldigvis nu ikke vedlagt.